

vlastných čít. Ich skúmaniu sa zatiaľ u nás, s výnimkou ekonomických prác stumulovaných najmä novým modelom riadenia, nevenovala primeraná pozornosť. To sa napr. týka i rozboru ekonomickej štruktúry spoločnosti vôbec, "kde sme — ako sa poukazuje v práci J. Chlumského (str. 266) — ostali dlhší veľa i Marxovmu dedičstvu. Podnetná je autorova štúdia o aplikabilite teórie systémov a ich klasifikácie (uskutočnenej napr. K. Bouldingom) v ekonomickom riadení. Autor kriticky na adresu spoločenských vied konštatuje, že „zďaleka ešte nedosiahli stupeň, ktorý by umožňoval rozoberať problémy spoločenského vývinu v teoretickom systéme adekvátnom stupňu vývoja reálneho objektu“ (str. 260).

Červinkova štúdia venovaná problematike ekonomického riadenia za socializmu nadväzuje organicky na predošlú prácu, zasahuje však ešte oveľa hlbšie do základných filozoficko-teoretických problémov socializmu. Prekonáva — podľa našej mienky — úspešne niektoré nesprávne prístupy k vysvetľovaniu ďalšej neudržateľnosti starého administratívno-direktívneho systému riadenia metafyzicky odtrhovaného od ľudského faktoru. „Fungovanie modelu administratívneho riadenia formuje spätne i vedomie ľudí. Ľudia — vplyvom svojho postavenia v systéme riadenia — začínajú považovať takýto systém

za jedine možný a spájajú ho so samotnou podstatou socializmu, i keď tento model riadenia hamuje ďalší rozvoj výrobných síl...“ (str. 273). V súvislosti s kontrapozíciou administratívneho a ekonomického modelu riadenia upozorňuje autor na škodlivosť prežívajúcich predstáv absolutizujúcich v podnikovom mechanizme buď výlučne vlastnícku funkciu, buď funkciu tovarového výrobcu.

Sborník Veda a riadenie spoločnosti dostáva sa do rúk verejnosti v dostatočne veľkom náklade v období, keď sa sociálny tlak na teoretické zvládnutie riadenia spoločenských procesov nepomerne zväčšuje a provokuje i primerané realizačné úsilie. Idea sborníka vychádza — ako sa hovorí v úvodnej poznámke editora — z požiadavky koncepcného oboznámenia predovšetkým politických pracovníkov s problematikou riadenia, na ktorej možno budovať schopnosti samostatnej orientácie v špeciálnych prístupoch, ktoré jednotlivé oblasti spoločenského riadenia predpokladajú. Vzhľadom na dosiahnutý stav teoretického rozvoja jednotlivých disciplín z oblasti riadenia vo svetovom meradle a na reálnosť ich aplikability možno konštatovať, že väčšina prác v sborníku i sborník ako celok poslúžia účinnejšie širšiemu okruhu záujemcov a vysokoškolským študentom.

Otakar Mošner

FILOZOFICKY O NÁBOŽENSTVE

Problémy, ktoré nastoľuje filozofická antropológia, naznačujú, že filozofická kritika náboženstva sa opäť stáva predmetom záujmu filozofov, lebo, parafrázajúc Feuerbacha, podnetom pre antropológiu môže byť teológia. Okrem tzv. filozoficko-antropologického prístupu k náboženstvu ostáva ešte marxistickým filozofom nie málo čo povedať o výslovne filozoficko-metodologických otázkach kritiky náboženstva. Tento názor si čitateľ potvrdí pri prečítaní monografickej štúdie sov. filozofa D. M. Ugrinoviča *Filozofické problémy*

kritiky náboženstva s podtitulom O špecifičnosti náboženstva a jeho mieste v spoločenskom vedomí.¹

Sociálnymi zdrojmi náboženstva sa zaoberá prvá kapitola. Na konkrétnom etnografickom a historickom materiáli sa autor pokúša dokázať, ako určité stránky spoločenského bytia v jednotlivých spo-

¹ D. M. Ugrinovič, *Filosofskije problemy kritiki religii* (O špecifiky religii i ee meste v obščestvennom soznanii), Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1965, 348.

ločensko-ekonomických formáciách podmieňovali vznik náboženských predstáv.

V ateistickej literatúre sa často stotožňujú pojmy triedne a sociálne korene náboženstva. Autor poukazuje na nepresnosť tohto stotožňovania. Pojem „triedne“ korene je spätý s existenciou tried a nemôže sa použiť pri objasňovaní vzniku náboženských predstáv v prvotnopospolnej spoločnosti. Pod pojmom „sociálne korene“ náboženstva treba mať na mysli praktický vzťah ľudí k prírode a vzťahy ľudí navzájom ku sebe. Bezmocnosť človeka voči prírode treba považovať za sociálny zdroj náboženstva, pretože je dôsledkom nízkeho stupňa vývinu výrobných síl. Pojem „sociálne korene“ náboženstva má teda širší význam.

Autor ďalej kritizuje názory vyskytujúce sa v prácach z vedeckého ateizmu, ktoré redukovali príčiny existencie náboženských prežitkov za socializmu na zaostávanie spoločenského vedomia za spoločným bytím a na vplyv kapitalistického zriadenia. Zastáva názor, že „socializmus odstránil základné sociálne príčiny, ktoré nevyhnutne rodili náboženstvo, avšak v socialistickej spoločnosti jestvujú ešte spoločenské javy, ktoré sťažujú prekonanie náboženstva a udržujú ho“ (str. 121). Za najdôležitejší sociálny faktor existencie náboženstva považuje starý spôsob života, ktorý je najkonzervatívnejším elementom spoločenského života. Každá forma spoločenského vedomia sa vyznačuje špecifickou relatívnou samostatnosťou vo svojom vývine. Náboženské predstavy sa vyznačujú tým, že ich sprostredkovanosť s ekonomickými podmienkami života je veľmi zložitá.

U niektorých marxistických kritikov náboženstva, aj u D. M. Ugrinoviča, sa stretávame s myšlienkou, že za socializmu sa spoločenská nevyhnutnosť realizuje iba prostredníctvom uvedomelej činnosti ľudí, ktorí poznali túto nevyhnutnosť a stávajú sa pánmi nielen prírody, ale aj svojich spoločenských vzťahov (str. 21).

Toto tvrdenie má opodstatnenie pri po-

rovnávaní zrelej komunistickej formácie s predchádzajúcimi spoločensko-ekonomickými formáciami. Vo svojej všeobecnosti neobstojí, ak máme na mysli súčasné historicky vzniknuté socialisticke spoločnosť. Musíme prihliadať na to, ako sa uskutočňuje tento uvedomelý proces. Je známe, že prevažná časť spoločnosti tieto spoločenské zákonitosti nepozná, a nie každý člen spoločnosti sa zúčastňuje na kontrole spoločenských záležitostí. Vhodnejšia je tu otázka, nakoľko ľudia, spoločenské skupiny, organizácie v socialistickej spoločnosti sú uvedomelým subjektom dejinného vývinu. Až konkrétna analýza praktických vzťahov určitých skupín ľudí k existencným podmienkam ich života môže ukázať, ktoré stránky praktických vzťahov sú im odcudzené alebo osvojené. Domnievame sa, že odcudzenie ako spoločenský jav je to, čo môžeme považovať za sociálny zdroj náboženstva, ktorý jestvuje v spoločnosti vyrastajúcej z kapitalistickej spoločnosti.

V kapitole o náboženstve venuje autor zvláštnu pozornosť špecifike náboženského vedomia, náboženskej ideológii a jej vnútorným protirečeniam, gnozeologickým a psychologickým zdrojom náboženstva. Kládie si otázku, či jestvuje nejaká spoločná vlastnosť, ktorá zjednocuje rôzne náboženské predstavy z hľadiska ich obsahu. Teológovia sa snažia oddeliť monoteistické náboženstvo od raných foriem náboženských predstáv, snažia sa rozlišovať vieru od povery. Súdruh Ugrinovič, podobne ako iní sovietski bádatelia, zastáva názor, že všeobecný znak, ktorý je charakteristický pre všetky formy náboženstva, je viera v nadprirodzené sily, nadprirodzené vlastnosti reálnych predmetov (fetišizmus), nadprirodzené súvislosti medzi materiálными objektmi (mágia, totemizmus).

Na rozdiel od určitých javov v umení, kde nachádzame predstavy o nadprirodzenom, pri náboženských predstavách ide o vieru v reálnu existenciu nadprirodzených síl. Bolo by zaujímavé a pre ateistickú výchovu osožné, keby bol autor rozlíšenie medzi určitými javmi umenia (roz-

právky) a náboženstvom viacej rozviedol a preskúmal. Vzniká otázka, či napr. rozprávky, v ktorých vystupujú nadprirodzené bytosti, nevytvárajú u detí vhodné podmienky pre osvojenie si náboženských predstáv. Pre dieťa, na rozdiel od dospelého, nadprirodzené bytosti, sily v rozprávke, skutočne jestvujú. Z tohto hľadiska nie je rozdiel medzi náboženskou vierou dospelého, vo vedomí ktorého nadprirodzené sily, bytosti, tiež reálne jestvujú a „rozprávkovým vedomím“ dieťaťa. K tomu nášmu názoru sa prikláňa aj postreh s. Ugrinoviča, že náboženská viera predpokladá emocionálny vzťah ľudí k nadprirodzeným objektom v ich vedomí. Nábožensky založený človek nielen myslí o nadprirodzenom, ale intenzívne prežíva vzťah k nadprirodzenému. Podobný názor nachádzame aj u Engelsa, keď hovorí o náboženstve ako emocionálnej forme vzťahu ľudí k cudzím silám prírody a spoločnosti, ktoré nad nimi vládnu.

Vzťahu náboženstva a umenia venuje autor zvláštnu stať v kapitole *Náboženstvo a iné formy spoločenského vedomia*. Z teoretického hľadiska, ako aj pre praktickú vedecko-ateistickú propagandu je podnetná stať z 2. kapitoly, v ktorej skúma autor rôzne vrstvy náboženského vedomia, a to najmä vzťah medzi všedným vedomím veriacich, ktoré autor nazýva aj „masovým náboženstvom“, a náboženskou ideológiou. V predchádzajúcich svojich publikáciách namiesto pojmu všedné (každodenné) náboženské vedomie (obydnenoe religioznoe soznaniije) používal pojem náboženská psychológia, podobne ako sa používa pojem spoločenská psychológia (presnejšie spoločenská psychika), ktorý označuje súhrn sociálnych citov, nálad, zážitkov, návykov, myšlienok, ktoré vznikajú bezprostredne pod vplyvom každodenných podmienok ľudského života.

Všedné náboženské vedomie je podľa autora súhrn náboženských predstáv, citov a nálad, ktoré vznikajú ako bezprostredný odraz sociálnych podmienok.

Dôležité je sledovať rôznu späťnosť a

sprostredkovanosť určitých stránok tohto vedomia so základňou spoločnosti. Napr. psychické návyky upevňované rituálom sú veľmi konzervatívne. Tie, ktoré sú späté s emóciami a týkajú sa sociálnych záujmov, sa veľmi rýchle menia. Charakteristickou črtou náboženského vedomia máš je jeho zmyslovo-konkrétne, názorná forma, ktorá vyplýva z *emocionálneho* vzťahu k nadprirodzeným bytostiam. Nie je náhodné, že názornosť, poetické obrazy, biblické príbehy majú najväčší účinok pri formovaní náboženského vedomia máš. Napokon aj vznikali ako ich duchovné vytvory. Na rozdiel od teológie všedné náboženské vedomie nie je systematizované a zdôvodňované, jestvuje v jednotlivých ideách, v mytologických príbehoch.

Zložité je aj problematika triedneho obsahu náboženského vedomia vykorisťovaných pracujúcich máš. Tento obsah je v mnohom protirečivý oficiálnemu náboženskému názoru, ktorý hlásajú kňazi, a zjavne obhajaie panujúce sociálne pomery. vládnuću triedu. Ak máme na mysli toto a okrem toho Marxov poznatok, že náboženstvo bolo „encyklopedické kompendium sveta, jeho logika v populárnej forme“, ako aj fakt, že v náboženskej forme vedomia si ľudia uvedomovali sociálne protirečenia a vybojovávali nové sociálne pomery — nestotožňujeme sa s jednoznačným názorom s. Ugrinoviča, že „náboženstvo brzdi spoločenský progres... ubíja aktivitu, usmerňuje vedomie a vôľu ľudí k ilúziám“ (str. 299). Domnievame sa, že autor absolutizuje túto sociálnu funkciu náboženstva, pričom neprihliada na závery svojej analýzy, ktorá sa týka rôznych vrstiev náboženského vedomia a ich spätosti so sociálnou skutočnosťou — možnosti odrážať v rôznej intenzite rôzny sociálny obsah.

Pre úplnosť ešte spomeniem, že v 3. kapitole sa s. Ugrinovič zaoberá problematikou náboženského kultu a náboženských organizácií a v 4. kapitole vzťahom náboženstva a iných foriem spoločenského vedomia. *Božena Seilerová*